

Basında Tekelleşme ve Demokrasi (*)

Demirhan BURAK ÇELİK(**)

GİRİŞ

Basında tekelleşme konusu her zaman günceldir; ama çoğunlukla gündem dışı olduğunu söylemek de olanaklıdır.

Yalnızca, 2000 yazından bu yana Türkiye’de yaşanan kimi gelişmelerin anımsanması, konunun güncelliğinin anlaşılması için yeterlidir. Bu süreç içerisinde Türkiye, konumuz açısından, şu gelişmelere tanıklık etmiştir:

Kamuoyundaki yaygın deyimiyile "Egebank Operasyonu" gerçekleşmiş, Egebank soruşturması çerçevesinde banka sahibinden bir milyon Dolar alan bir gazetecinin adı dillerde dolaşmıştır.

Cumhuriyet gazetesinin Sabancı - İş Bankası ortaklığına satışı gündeme gelmiştir.

Doğan Topluluğu bünyesindeki gazetelerden birinin Ankara temsilcisi, yine aynı topluluğun sahibi olduğu "*Tempo*" dergisinde yazmak istemiş; dergi-

(*) Bu yazı, D. Burak Çelik’in Aybay Hukuk Araştırmaları Vakfı tarafından düzenlenen Tarrık Zafer Tunaya 2001 İnceleme Yarışması’nda Birincilik Ödülü kazanan “Demokratik Bir Toplumda Basında Tekelleşmenin Denetimi” başlıklı çalışmasının kısaltılmış ve gözden geçirilmiş bir bölümüdür.

(**) Ankara Barosu Avukatı, AÜ. SBF Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

nin yayın yönetmeni bunu kabul etmeyince işinden olmuştur. Çünkü derginin de gazetenin de sahibi aynı kişidir ve doğal olarak, istediğini istediği yerde çalıştırma hakkını kendinde görmektedir.

Doğan Topluluğu'nun, özelleştirilmesi üzerine satın aldığı POAŞ'ta (Petrol Ofisi A.Ş.) bin iki yüz kişi işten çıkarılmış, bunun üzerine çalışanlar iş bırakmış ve üretimi durdurmuştur. Bu eylemler, Doğan Topluluğu'nun sahip olduğu yayın organlarında tek satır yer bulamazken; işten çıkarmalar, aynı yayın organlarında, "POAŞ'ta Yeni Dönem", "POAŞ'ta Yeniden Yapılanma" gibi başlıklarla sunulmuş ve bu yayınlarda haber olarak yer almayan eylemlere yanıt da yine aynı yayınlarda POAŞ'ın üst düzey yetkililerinin ağızlarından verilmiştir: "İstihdamımız aynı sektörde yer alan en yakın rakibimizden 13 kat fazla."

ABD'nin dünya çapındaki kitle iletişim tekellerinden CNBC, Doğu Topluluğu'nun sahibi olduğu KANAL E ile ortaklık kurmuş ve Kanal E, CNBC-E adını almıştır.

Park Holding'in sahibi Turgay Ciner, Bilgin Topluluğu'yla ortaklık yoluna gitmiş ve Sabah gazetesi, ATV televizyonu, Birleşik Basın Dağıtım A.Ş. ve Sabah Pazarlama'nın yarısını satın almıştır.

Bilgin Topluluğu'nun sahip olduğu Etibank ile Ceylan Topluluğu'nun sahip olduğu Bank Kapital'e devlet tarafından el konulmuştur.

Medya Holding'in sahibi Dinç Bilgin, başta Sabah gazetesi ve ATV televizyonu olmak üzere, elinde bulundurduğu tüm basın kuruluşlarını, Çukurova Holding Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Emin Karamehmet, Tukcell'in ortaklarından Murat Vargı ve Park Holding Yönetim Kurulu Başkanı Turgay Ciner ortaklığında kurulan MTM Haber ve Yatırım Ticaret A.Ş.'ye devretmiştir. Bu devirle birlikte Çukurova Holding'in, Türkiye'deki basın kuruluşları içindeki payı yüzde 28'e çıkmıştır. Dinç Bilgin, yaklaşık bir ay sonra devrettiği payları geri alarak Medya Holding'in başına dönmüştür. Bu dönüşte, Çukurova Holding'in basın alanındaki payının yükselmesinden rahatsız olduğu belirtilen Doğan Topluluğu'nun etkili olduğu söylenmektedir.

Yönetimi, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen Yurtbank'ın es-

ki sahibi Ali Balkaner, DGM Savcılığı'na verdiği ifadesinde "bazı ünlü gazetecileri, borsa ile ilgili haberleri manipüle etmeleri karşılığında maaşa bağladıklarını" açıklamıştır.

AB ve Kıbrıs konularındaki eleştirel tutumuyla tanınan, TÜSİAD'ı (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) eleştirerek kimi iş çevrelerini "Galata bankerlerine" benzeten ve bor madenlerinin özelleştirilmesine karşı çıkan Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel, Doğan Topluluğu'na ait *Milliyet* gazetesince girişilen bir yıpratma diziçabasının (kampanya) hedefi olmuştur. *Milliyet* gazetesinin "Aşık Bakan Evden Kaçtı" başlığıyla manşetten yayımladığı haberde, Gürel'in özel yaşamına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Gürel, "Kastedilen bakan benim. Eşimle boşanma sürecindeyiz. Bu, zaten yeni olmayan, uzun süredir yaşanan, üzücü ve benimle ilgili bütün çevrelerce bilinen bir durumdur." biçiminde bir açıklama yaparak kendisine yönelik yıpratma girişimini boşa çıkarmıştır.

Tekelleşme konusunun, çoğunlukla gündem dışı olduğunu söylemek de olanaklıdır; çünkü Türkiye'de konu yeterince incelenmemiştir. Özgül olarak bu konu üzerine yapılmış incelemelerin sayısının fazla değildir. Konu ancak, genel olarak kitle iletişimiyle ilgili yapıtların arasında sınırlı bir yer bulabilmektedir.

Basında tekelleşmeyi, başlı başına bir inceleme konusu olacak kadar önemli kılan nedir? Tekelleşmenin demokratik yaşam üzerinde ne gibi etkileri söz konusudur? Basında tekelleşmenin denetimi zorunluğu nereden doğar? Bu çalışmada yanıt aranacak sorular kısaca bunlardır.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. "Basında Tekelleşme Olgusu" başlıklı birinci bölümde tekelleşme kavramı, tekelleşme türleri ve basında tekelleşmenin nedenleri incelenecektir. "Basında Tekelleşmenin Demokratik Yaşam Üzerindeki Etkileri" başlıklı ikinci bölümde ise konu bilgilenme hakkı çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bölümde bilgilenme hakkına ilişkin kimi ulusal metinlere yer verilecek; ancak uluslararası belgelere değinilmeyecektir. Tekelleşmenin demokratik yaşam üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi, basın alanında çalışanların iş güvenliğinin ortadan kalkması konusu da kapsam dışında tutulmuştur. Ancak bu konu da ayrı bir incelemeye esin verecek den-

li önemlidir. Gerçekten de "en çok kâr"ı erekeleyen tekellerin en kolay kısabilecekleri üretim girdisi "emek" olmaktadır. Bu nedenle tekelleşme basın çalışanları açısından iş güvenliğinin ortadan kalkması anlamına gelmektedir (Nebiler, 1995: 49, 66; Topuz, 1989:12). Çalışanların, basın kuruluşlarının sahiplerine karşı da düşünce özgürlüğünün korunması amacıyla tüzel düzenlemelerin ve güvencelerin getirilmesi demokrasinin gereğidir (Eroğul: 1999, 233).

Çalışmada "basın" kavramı, egemen eğilimin aksine, yalnızca yazılı basını değil, görsel ve işitsel basını da kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Zaten, günümüzde tekelleşme konusunu yalnızca yazılı basınla sınırlandırarak ele almak; işitsel ve hele görsel basını kapsam dışı bırakmak, bir bakıma tekelleşme konusunu ele almamak anlamına gelir.

Basın konusunda vurgulanması gereken bir diğer nokta da şudur: Basın adında bağımsız, siyasal-toplumsal bağlamdan ve üretim ilişkilerinden kopuk, bilinmeyen bir güç yoktur. Basını bu bağlamlardan koparmak ve ayrı bir güç olarak ölküselleştirmek (idealize etmek), basını gerçeğinden koparmak demektir (Erdoğan, 1995 ve 1999; Yalçın, 1994). Bu durum, bizi "dördüncü güç" kavramsallaştırılmasını da sorgulamaya götürür. Nedir "dördüncü güç"le kastedilen? "Dördüncü güç kavramıyla basına burjuva siyasal yapının üç ana bölümü içinde kendi başına halkın gözü ve kulağı olan, doğruyu ve haklıyı temsil eden, siyasal gücü bir bakıma teftiş eden, gözetleyen bir nitelik vererek, toplumun üretim (mülkiyet) ilişkileri yapısı dışında, bu ilişkilerin belirleyiciliğinden bağımsız, ideal bir görevsellik verilir." (Erdoğan, 1999: 34). Basının, gerçeğinden koparılarak ölküselleştirilmesi, onun ne olduğunun anlaşılmasını engelleyeceği gibi, böyle bir yaklaşımla basında tekelleşmenin neden ve nasıl denetlenmesi gerektiği zorunluğu da net bir biçimde ortaya konamaz.

Basında tekelleşme, yalnızca ulusal sınırlar içerisinde söz konusu olan bir olgu değildir. Uluslararası boyutları da bulunmaktadır. Tekelleşmenin uluslararası boyutları, başlı başına bir inceleme konusudur ve bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Burada, bu konuda özlüce şunları belirtmek olanaklıdır: Tekelleşmenin, uluslararası nitelik kazanan sermayenin dayatmalarının doğal bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu dayatmaların merkezi de ABD'dir.

Başta ABD olmak üzere Batı, son yıllarda, dünya ölçeğinde etkinlikte bulunabilmek amacıyla sınırlamalar koyduğu tekelleşme konusundaki kurallarını gevşetmektedir. Öte yandan, bu güçlerin kendi dışlarındaki ülkelere de dayatıkları özelleştirme ve kuralsızlaştırma (deregülasyon) politikaları, tekelleşmenin gelişimi için elverişli bir ortam hazırlamaktadır (Alemdar, 1998: 316; Erdoğan, 1995 ve 2000; İlal, 1997; Kaya, 1999; Ramonet, 2000). Tüm bu gelişmelerin sonucu, kültürel üretimin uluslararası düzeyde aynışmasını pekiştiren tekelci bir gelişmedir; ya da bir başka deyişle "evrensel bir ekonomik, teknolojik ve yönetsel model saldırısı"dır (İlal, 1997: 30).

I. BASINDA TEKELLEŞME OLGUSU

1. Tekelleşme Kavramı ve Basında Tekelleşme Türleri

Tekel, en geniş anlamıyla, toplumsal yapıların herhangi bir alanındaki süreçlerin bir ya da birden çok aşamasındaki yönetimin tek bir güç yapısı tarafından denetim altına alınması demektir (Alemdar/Erdoğan, 2000: 404).

Bir başka tanımlamaya göre tekelleşme, bir pazarda bir ya da birkaç kuruluşun zaman zaman aralarında gizli ya da açık anlaşmalar yaparak pazarda egemenlik kurmuş olmasını anlatır. Geçimbilim açısından bakıldığında tekelleşme iki biçimde ortaya çıkar: Sermayenin yoğunlaşması ve sermayenin toplulaşması. Sermayenin yoğunlaşması, aynı işletme, kuruluş ya da kuruluşlar topluluğu içerisinde daha büyük bir birikim sağlanmasıdır. Sermayenin toplulaşması ise, çeşitli daha küçük sermayelerin daha büyük bir sermaye içinde erimesidir (Ekzen: 1999, 87).

Tekelleşme durumunda, denetim altına alınan sürecin aşamaları, üretimden dağıtıma ve hatta tüketime/kullanıma kadar söz konusu olabilir (Alemdar/Erdoğan, 2000: 404).

Pazar geçimdüzeni (piyasa iktisadiyatı) çerçevesinde bakıldığında, tekelleşme eğilimi kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkar. Çünkü bu anlayış çerçevesinde düşünüldüğünde pazardaki her kuruluş en çok kârı elde etmek isteyecek ve bunun için savaşım verecektir. Dolayısıyla pazara egemen olmak, giderek pazardaki tek satıcı olmak isteyecektir. Tek satıcı durumuna gelen kuruluş fiyatları dilediği gibi belirleyecek, alması için tüketiciler de ister istemez kendi sunduğu ürünü, kendi sunduğu fiyattan alacaklardır.

Tekelleşmenin gerçekleştiği, yani yönetimin denetim altında tutulduğu, egemenliğin kurulduğu alan, geçimsel, ekinsel (kültürel), ya da siyasal olabileceği gibi, her üçünü de kapsayabilir (Alemdar/Erdoğan, 2000: 404).

Geçimsel (iktisadi) alanda tekelleşmeye ilişkin belirttiğimiz bu olgular, basın kuruluşları açısından da büyük oranda geçerlidir. Dolayısıyla liberal geçimbilimin (iktisat) öncülleriyle düşündüğümüzde basında tekelleşme kaçınılmaz bir olgudur.

"Tekelleşme" kavramının basın alanında kullanılmasının yanlış olduğu da ileri sürülmüştür (Öktem, 1996: 48). Bunun yerine "birleşme, yoğunlaşma, toplulaşma" kavramları önerilmektedir. Bu, basın alanının da herhangi bir geçimsel (iktisadi) alan gibi ele alınmasının ve bu alanın "üretim"inin de diğer alanlardakinden farklı olmadığı düşüncesinin bir sonucudur. Oysa basının ürettiği bilgidir ve bir İngiliz atasözünde de belirtildiği gibi, "Bilgi erk demektir." (Eroğul, 1999: 73). Üretimin, yani halka sunulan bilginin aynılaşması durumunda, erk aynı güçlerin elinde toplanacak, aynı güçler pazara egemen olacaklardır. Bu durumda, bilgiyi sunan (üretimde bulunan) kuruluşların sayısının birden fazla olması onların tekel durumuna gelmediklerini göstermez. Dolayısıyla, basın alanında tekelleşmenin varlığından söz etmek yanlış olmayacaktır.

Basında tekelleşme çeşitli biçimlerde ortaya çıkar:

- 1) Aynı sermaye topluluğunun denetiminde, yazı işleri birbirinden ayrı birden fazla yayın organının yayımlanması,
- 2) Aynı sermayenin denetiminde olan, yazı işleri de tek elde birleşen yayınlar topluluğu,
- 3) Değişik yayın türlerinin, günlük, süreli ve süresiz yayınların aynı sermaye kapsamında yayımlanması,
- 4) Aynı sermayenin, yazılı basınla birlikte, televizyon, radyo, filmcilik gibi alanlarda etkinlik yürütmesi,
- 5) Aynı sermaye topluluğunun, haber ajansı, pazarlama kuruluşları, reklam ajansı ile desteklenen yayınlarıyla kamuoyunu tek yönlü olarak bilgilendirme olanağına kavuşması (Özek, 1999: 549).

Basında tekelleşmenin bu çeşitli görünüşleri genellikle üç kavramla tanımlanmaktadır. Yatay tekelleşme, dikey tekelleşme ve çapraz tekelleşme.

Dikey tekelleşme, geçimibilim alanında, "bir sanayinin her aşamasında aynı birimin egemen olması" biçiminde tanımlanır. Basın alanında da dikey tekelleşme, bu alandaki ayrı etkinlik dallarında yer alan kuruluşların tek bir yapı içinde bütünleşmesini anlatır. Örneğin, üretimden dağıtıma kadar bütün aşamaların tek bir basın kuruluşunun denetiminde olması durumunda dikey tekelleşmeden söz edilebilecektir.

Tekelleşmenin bir başka türü, yatay tekelleşmedir. Yatay tekelleşme, değişik basın kuruluşlarının birleşme ya da satın alma yoluyla tek çatı altında birleşmesidir.

Basın alanında, özellikle son dönemde yoğun olarak görülen bir diğer tekelleşme türü de çapraz tekelleşmedir. Çapraz tekelleşme kısaca, değişik alanlarda etkinlik gösteren basın kuruluşlarının aynı topluluğun denetimi altına girmesini anlatır. Örneğin, bir kişinin ya da topluluğun hem gazete hem radyo hem de televizyon sahibi olması durumunda çapraz tekelleşmeden söz edilir (Berksoy, 1996: 46; Erdoğan, 1995: 62; İlal, 1997: 33; Kaya, 1999: 27; Topuz, 1989: 7).

2. Basında Tekelleşmenin Nedenleri

Basında tekelleşmenin nedenlerini, pazar geçimdüzeninin (piyasa iktisadiyatı) temel yapısından kaynaklanan genel nedenler ve basın alanının özgül koşullarından kaynaklanan özel nedenler olmak üzere iki bölümde ele almak olanaklıdır.

Öncelikle, basın kuruluşlarını tekelleşmeye iten genel nedenlerin, geçimsel alanda etkinlik gösteren diğer kuruluşlar için geçerli olan nedenlerden çok da farklı olmadığını belirtmek gerekir. Bu genel nedenle anlatılmak istenen, pazar yapısının temel düşünüş biçimidir. Pazar geçimdüzeninin temel eğilimleri basın alanında da geçerlidir. Pazardaki diğer kuruluşlar gibi basın kuruluşları da verimliliğin artırılması ve en çok kârın elde edilmesi arayışı içerisindedirler. Bu durum, basın kuruluşlarını tekelleşme eğilimleri içerisine itmiştir.

Basın alanının özgül koşullarından kaynaklanan kimi etmenler de basında tekelleşmenin nedenleri arasında gösterilir. Bunlar arasında, basında, üretimin maliyetinin sürekli yükselmekte oluşu, dağıtımın maliyeti artırması, yordambilgisindeki (teknolojideki) sürekli gelişme ve bunun getirdiği geçimsel baskılar, reklam gelirlerini artırma ve reklam pastasından en fazla payı kapma yarışı sıklıkla gösterilen nedenlerdir (Topuz, 1989: 10, 11, 97).

Bütün bunların yanında, basında tekelleşmenin en temel nedeni olarak yukarıda yer verdiğimiz İngiliz atasözü gösterilebilir: "Bilgi erk demektir." (Eroğul, 1999: 73). Basının pazara sunduğu ürün bilgidir. Dolayısıyla sermaye kuruluşları bilgiye sahip olmak, diledikleri bilgiyi pazara diledikleri gibi sürmek ve böylece "erk sahibi" olmak istemektedirler. Fransız devlerinden Vivendi'nin patronu Jean-Marie Messier bu gerçeği şu sözlerle anlatmaktadır: "Telecom endüstrileri ile iletişim endüstrilerinin birbirine bu kadar hızlı yaklaşacaklarını kestirememiştim. Yakın zamanda, görüntüye, sese, multi-medya ve internete girebilmek için, açık tek bir kapı kalacak. Bu değişim, şu anda gelişmesini sürdürmekte: on iki-on sekiz ay içinde ticari bir gerçek haline gelecek. Bu hızlanma beni, uç noktaları elde tutabilmek için, iletişim zincirini, içerik, üretim, dağıtım ve abone ile bağlantı olarak bütünüyle egemenlik altına almak gerektiği noktasına getirdi" (Ramonet, 2000: 152).

II. BASINDA TEKELLEŞMENİN DEMOKRATİK YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. Demokrasi ve Bilgilenme Hakkı

Demokrasi, en genel ve yerleşik tanımlamayla siyasal gücün halka ait olmasıdır, halk erkidir. Ancak, tek başına bu tanımlama pek bir şey anlatmamaktadır. Demokrasinin söz konusu olabilmesi için belli koşulların varlığı gerekir. Bunlar özetle ussallık (akılcılık), hoşgörü ve düzencedir (disiplin). Bu koşulların siyasal dizge düzeyindeki yansımaları sırasıyla yercillik (laiklik), çoğulculuk ve tüzelliktir (Eroğul, 2000: 92).

Bugün bilinen ölçütleriyle demokrasi, burjuva devrimlerinin hemen ardından ortaya çıkmış değildir. Başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi halk kitlelerinin savaşımalarının bir ürünüdür. Demokrasi bir "sınıfsal taban genişlemesine" uğramış ve bugün neredeyse burjuvazinin sınır tanımaz üstünlüğü ile çe-

lişir duruma gelmiştir (Eroğul, 2000: 91; Tanilli, 1993: 36). Bu gerçekleri özel olarak vurgulamamız, konumuz bakımından taşıdığı önem nedeniyledir. Demokrasiyi bugünkü anlamına kavuşturan sınıflara söz hakkı verilmemesi durumunda tam bir demokrasinin varlığından söz edilemez. Basında tekelleşme olgusu, bu sınıfların söz haklarını ellerinden alan, onların seslerini kısıyan ve yalnızca sermaye kesiminin seslerini yayan bir oluşumdur. Dolayısıyla, bu açıdan bakıldığında, tekelleşmenin demokrasiyle bağdaşmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Demokrasinin gelişim süreci içerisinde, özellikle son elli yılda yeni bir hakkın varlığından sıklıkla söz edilmeye başlanmıştır: Bilgilenme hakkı. Bu hak kısaca, "bireyin çevresinde olup bitenler ve kendisine ilişkin gerçekler hakkında, doğru ve çok yönlü bilgiye özgürce ulaşabilme hakkı" olarak tanımlanabilir (Özek, 1999; Savcı, 1994: 334; Tunaya, 1982: 433, 437).

Bilgilenme hakkı, bireysel bilgilenme hakkı ve toplumsal bilgilenme hakkı biçiminde ikili bir ayrımla ele alınabilir (Özek, 1999: 7). Bireysel bilgilenme hakkı, bireyin kendisine ya da başkasına ilişkin bilgileri ilgili yönetsel güçten alma hakkıdır. Bu hak, saydam yönetim, gün ışığında yönetim kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Basında tekelleşmenin denetimi konusu açısından asıl önem taşıyan, toplumsal bilgilenme hakkıdır. Bu hak, basın aracılığıyla özgür, doğru, saptırılmamış ve çok yönlü bir biçimde bilgi ve haber edinme hakkıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası anayasalarında ve kimi yasalarda düşünce açıklama özgürlüğü vurgulanmış ve bu anayasaların bir bölümünde siyasal güç "bilgilendirme" sağlamakla yükümlü sayılmıştır. Bu konuda kimi örnekler şunlardır (Özek, 1999: XIII, XIV):

Siyasal gücün bilgilendirme sağlanmakla yükümlü kılındığı ilk tüzel metin Alman Ceza Yasası olmuştur. Bu yasanın 5. maddesinde bireyin "bilgilenme" hakkının sağlanması kuralına yer verilmiştir.

İspanya Anayasası'nın 16. maddesinde, Japon Anayasası'nın 21. maddesinde, Rusya Anayasası'nın 29. maddesinin 4. fıkrasında, Polonya Anayasası'nın (B) bölümünün 83. maddesinde, Macaristan Anayasası'nın 61. mad-

desinde, Romanya Anayasası'nın 31. maddesinde bilgilendirme hakkının sağlanması yükümlülüğü anayasal kural olarak yer almıştır.

Yunanistan Anayasası'nın 18. maddesinde de "bilgilendirme hakkı" kavramına yer verilmiştir. Ancak, kapsam dışında bırakılan geniş alanlar bulunmaktadır.

İsveç'te 1876 tarihli "anayasal yöntemlere göre değişebilen yasa" ile yönetsel güçten bilgi alma hakkı tanınmıştır. 1991 yılında İsveç Anayasası'nın 1. maddesinin 1-3 bentleri değiştirilmiş ve bu hak anayasa kuralı durumuna getirilmiştir. Aynı zamanda, siyasal güç, bireyin bilgilendirilmesi konusunda yükümlü kılınmıştır.

Siyasal güce bilgilendirme yükümlülüğü tanıyan bu anayasalardan kimilerinde bilgilendirme hakkının güvencelerine de yer verilmiştir.

İspanya Anayasası'nın "IV" sayılı başlığı, "Özgürlüklerin ve Temel Hakların Garantisi"dir. Bu başlık altındaki 53. ve 54. maddelerde hakların ve dolayısıyla bilgilendirme hakkının güvencesi olarak kimi yönetsel ve yasal kuralara yer verilmiştir.

Romanya Anayasası'nın 31. maddesi, bilgilendirme hakkının güvencelerine ayrılmıştır. Ayrıca, bu anayasada tüm hakların güvencelerinin işlerliğini denetlemek amacıyla "Halkın Avukatı" adıyla bir denetim dizgesi oluşturulmuştur.

Polonya Anayasası'nın 33-36. maddelerinde Anayasa Mahkemesi kurumuna yer verilmiştir. Bu kurum siyasal, yönetsel, ekinel iletişim düzenini ve bilgilendirme hakkının koşullarını, işlerliğini, güvencesini denetleyen en üst yapı olarak öngörülmüştür.

Bilgilendirme bireyin "bilgiye boğulmasından", bilginin bireyin önüne gelişigüzel yığılmasından özge bir anlam taşır. Bilginin niteliği de önemlidir. Bu hak kapsamında bireyin edinmek hakkına sahip olduğu bilginin her şeyden önce gerçek, saptırılmamış olması gerekir. Bilginin niteliğinin değil niceliğinin göz önüne alınması; basın kuruluşlarının sundukları bilgiye değil, sayılarına bakarak çoğulcu bir yapı bulunduğu ve dolayısıyla bilgilendirme hakkının koşullarının gerçekleştiği yanılıgısına yol açabilecektir.

Basında tekelleşme bilgilenme hakkını ortadan kaldıran bir gelişimdir. Tekelleşen ulusal ve uluslararası sermaye güçleri, sahip oldukları basın kuruluşları aracılığıyla gerçekleri saptırabilmekte, kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmekte ve dolayısıyla halkın bilgilenme hakkını elinden almaktadırlar.

Günümüzde basın özgürlüğü kavramı giderek terk edilmekte ve bilgilenme hakkı kavramı yaygınlaşmaktadır. Bilgi edinmenin artık bir hak olduğu anlayışı egemen olmaktadır. Yalnızca sıkıdenetimin (sansürün) kaldırılmasıyla bu hakkın sağlanmış sayılamayacağı açıktır. Siyasal gücün sorumluluğu artık yalnızca sıkıdenetim uygulamamakla, sıkıdenetimin kaldırılmasını öngörmekle sınırlı değildir. Siyasal güç, "çok yönlü, saptırılmamış, gerçek, özgür" bilgi dolaşımını güvence altına alan bir iletişim düzenini sağlamakla yükümlüdür.

2. Tekeller ve Demokrasi

Basın alanı günümüzde dev bir tecimsel (ticari) etkinlik alanı durumuna gelmiştir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, bu alanın herhangi bir geçimsel etkinlik alanından ayrı özelliklerinin bulunduğudür. Çünkü bu alanda üretilen, dolaşıma konu olan ürün bilgidir, düşüngüdür (ideoloji), ekinsel ürünlerdir (Alemdar/Erdoğan, 2000: 404; Topuz, 1989: 6). Dolayısıyla basın alanındaki tekelleşme bilgide, ekinde, düşüngüde de bir tekelleşmeyi getirecektir. Böyle bir ortamda demokrasinin varlığından söz edilemeyeceği ortadadır.

Basın alanındaki tekelleşme, herhangi bir geçimsel alanda bu yöndeki eğilimlerden başka sonuçlar doğurur. Berksoy (1996: 45) bu durumu, "Tek bir pazarda tekelleşme belki pazar koşullarını bozar, ama medyada tekelleşme toplumsal bir doku bozukluğuna yol açar" sözleriyle anlatır. Çünkü tekelleşme durumunda topluma sunulan bilgi çarpıtılmış, saptırılmış, tekellerin çıkarlarını gözetilen bilgidir "ve bilgi yayılacağına göre, normal iktisadi koşullarda tek bir pazarda saklı kalacak olan tekelleşmenin sonuçları, medyanın tekelleşmesi halinde dalga dalga bütün topluma yayılır" (Berksoy, 1996: 45).

Basında tekelleşme olgusunun gelişimi şöyle özetlenebilir: Tekelleşmeyle (özellikle çapraz tekelleşmeyle) birlikte basın dışı sermaye toplulukları ba-

sın alanını denetim altına alırlar. Bu durum basının etkileme gücü ile geçimsel gücün tümleşik bir güç durumuna gelmesi sonucunu doğurur. Bu da ekin sel pazarla geniş anlamda (geçimsel) pazarın aynı çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesi olanağı yaratır (Kaya, 1999: 27).

Tekelleşme, basın kuruluşlarına egemen olan sermayenin toplumun diğer kesimlerinin sesini kışma çabası olarak adlandırılabilir. Bu durum, çoğu zaman çok seslilik görüntüsü altında yapılır. Oysa, tekelleşen bir iletişim düzeyinde ayrı yayın organlarından yayılsa da, topluma sunulan bilgi hep aynıdır ve aynı gücün sesini duyurmaktadır (Bennet, 2000; Erdoğan, 1995: 249-253; Ramonet, 2000).

Özgürlükçü bir iletişim düzeninin söz konusu olması için, "özgür dolaşım"ı sağlanan haberin ya da bilginin "doğru haber/bilgi" olmasını sağlayacak, gerçeklerin saptırılmasını engelleyecek önlemlerin alınması konusunda siyasal gücün yükümlülük üstlenmesi gerekir. "Bu yükümlülük, demokratik düzende egemen, 'halkın sadece bilgi edinmesi değil, doğru bilgi edinmesi hakkı' kuralının doğal sonucudur." (Özek, 1999: 507).

Basında tekelleşme, doğru haber dolaşımını olumsuz yönde etkileyen, gerçekleri saptıran, çok yönlü bilgi dolaşımını engelleyen, tek yönlü haber dolaşımını yoluyla yığınların gerçek dışı koşullanmasına yol açan bir oluşumdur. Kısacası demokratik gelişime karşı bir oluşumdur. Bu nedenle siyasal gücün görevi basın alanında her çeşit tekelleşmeyi önleyecek düzenlemeleri gerçekleştirmektir (Eroğul, 1999: 233; Özek, 1999: 549).

SONUÇ

Çağımızda, bireylerin "gerçek, saptırılmamış, çok yönlü" bilgiye ulaşmalarının önündeki en önemli engel sıkıdenetim değildir. Bireylerin bilgilenmelerinin önündeki en büyük engel, artık basın kuruluşlarını ellerinde bulunduran sermaye güçleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Basında tekelleşme, bilginin sermaye tarafından çarpıtılması, yalnız bu güçlerin çıkarlarına uygun olan bilginin sunulması, diğer toplum kesimlerinin seslerinin kısılması anlamına gelir. Bu durumun demokrasiyle bağdaşmayacağı açıktır.

Bilgilenmenin önündeki en önemli engeli artık sıkıdenetimin değil tekel-

leşmenin oluşturması, siyasal gücü de kimi yükümlülükler altına sokar. Siyasal güç, artık yalnızca sıkıdenetimi kaldırmakla görevini yapmış sayılamaz. Bireylerin özgür bir biçimde doğru ve saptırılmamış bilgiye ulaşmalarını sağlayacak bir iletişim ortamının yaratılması, siyasal gücün yükümlülüğüdür.

Tekelleşme eğilimi, pazar geçimdüzeni (piyasa iktisadiyatı) çerçevesinde düşünüldüğünde kaçınılmaz bir olgudur. Öte yandan, küreselleşme dalgasının da etkisiyle, günümüzde temel eğilim tekelleşmenin denetimi değil, serbest bırakılması yönündedir. Bu olgulara basının üretim ve mülkiyet ilişkilerinden bağımsız olmadığı gerçeği de eklendiğinde, tekelleşmeye karşı savaşım vermenin hiçbir anlamı olmadığı gibi bir sonuca varılabilir. Oysa, günümüzde tekelleşmenin demokrasi açısından ortaya çıkardığı sakıncaları gündemde tutmak çok özel bir önem kazanmıştır. Sorun, genel bağlamda demokratikleşme savaşımı ile çok yakından ilgilidir ve artık tekelleşmeye karşı savaşım yürütmek demokratikleşme için savaşım yürütmektir (Kaya, 1999: 31, 32).

ÇİZELGE: Türkiye’de Basın ve Holdingler İlişkisi.

DOĞAN TOPLULUĞU Aydın Doğan	MEDYA HOLDİNG Diñ Bilgin	UZAN TOPL. Uzan Ailesi
<ul style="list-style-type: none">- Hürriyet, Milliyet, Radikal, Posta, Fanatik Gazeteleri- Tempo Dergisi- Finansal Forum- Burda-Rizolli Dergi Grubu- DR Kitap Yayıncılık- Kanal D- Radyo D- Hür FM- CNN Türk- Super Sport- İktisat Bankası (ortaklık)- Dışbank (% 45 ortaklık)	<ul style="list-style-type: none">- Sabah, Yeni Binyıl, Takvim, Bugün Gazeteleri- Aktüel Dergisi- Dergi Topluluğu- Atv- Kanal 6- Kiss FM, Radyo Sport- Bravo- Demirbank (ortaklık)- Etibank (ana ortaklık-devlet tarafından el konuldu)	<ul style="list-style-type: none">- Star Gazetesi- İnternet Gazetesi- Star TV- Kral TV,- Tele On- Süper FM- Kral FM- İmar Bankası- Adabank- Kepez Elektrik- Çukurova Elektrik- Telsim
DOĞUŞ TOPL. Ayhan Şahenk	ÇUKUROVA HOLDİNG M. Emin Karamehmet	İHLAS HOLDİNG Enver Ören
<ul style="list-style-type: none">- NTV MAG, Popüler Tarih, Style Life Dergi Topluluğu- NTV- CNBC-E- Radyo 2019- Radyo Pop- Osmanlı Bankası- Garanti Bankası- Körfezbank	<ul style="list-style-type: none">- Akşam, Güneş, Bulvar Gazeteleri- Dergi Grubu- Show TV- Alem Radyo- Yapı Kredi Bankası- Pamukbank	<ul style="list-style-type: none">- Türkiye Gazetesi- İhlas Haber Ajansı- TGRT FM/TV- İhlas Finans <p>MNG HOLDİNG M. Nazif Günal</p> <ul style="list-style-type: none">- tv 8- MNG Bank
BAYINDIR HOLDİNG Kamuran Çörtük	CEYLAN HOLDİNG Mahmut Ceylan	AVRUPA AMERİKA HOLDİNG Erol Aksoy
<ul style="list-style-type: none">- BRT FM/TV- Bayındırbank (ana ortak)	<ul style="list-style-type: none">- CTV- Bank Kapital (devlet tarafından el konuldu)	<ul style="list-style-type: none">- CINE 5- İktisat Bankası- Dergi ve Kitap Yayıncılık

KAYNAK: *Aydınlık*, 31.12.2000; *Cumhuriyet*, 10.09.2000.

Kaynaklar

- AKSOY, Metin / KUŞÇUOĞLU, Cengiz / ÖZDEMİR, Veli / TARTANOĞLU Ali (yayına hazırlayanlar) (1994), *Uğur Mumcu'ya Armağan* (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları).
- ALEMDAR, Korkmaz (1998), "Türkiye'nin Yaşamakta Olduğu Bunalım ve Medya," TÜBA, *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları*, (Ankara: TÜBA Yayınları): 311-321.
- ALEMDAR, Korkmaz (yayına hazırlayan) (1999), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul: Afa Yayınları).
- ALEMDAR, Korkmaz / ERDOĞAN, İrfan (2000), "Basında Tekelleşme, Tekelleşmenin Sonuçları ve Önlenmesi," Ankara Barosu, *Hukuk Kurultayı 2000, Cilt 3, Özel Hukuk-Basın Hukuku*, (Ankara: Ankara Barosu Yayınları): 403-417.
- AYDINLIK (2000), "Karamehmet, Medyanın Yüzde 28'ine Sahip," *Aydınlık*, 31. 12 2000.
- BENNET, W. Lance (2000), *Politik İllüzyon ve Medya* (İstanbul: Nehir Yayınları) (Çev. : S. Say).
- BERKSOY, Taner (1996), "Medyada Tekelleşme," TGC, *Basın Kendini Sorguluyor*, (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları): 43-48.
- CUMHURİYET (2000), "Medya Ekonominin İçinde," *Cumhuriyet*, 10. 09. 2000.
- EKZEN, Nazif (1999), "Medya ve Ekonomi: Türk Basın Endüstrisinde Yoğunlaşma-Toplulaşma – Tekelleşme Yapısı (1965 -1995)," ALEMDAR, Korkmaz (yayına hazırlayan), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul: Afa Yayınları): 85-108.
- ERDOĞAN, İrfan (1995), *Uluslararası İletişim* (İstanbul: KaynakYayınları).
- ERDOĞAN, İrfan (1999), "Dördüncü Gücün İlettiği: Amerikan Örneği," ALEMDAR, Korkmaz (yayına hazırlayan), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul: Afa Yayınları): 33-43.
- ERDOĞAN, İrfan (2000), *Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim* (Ankara: Erk Yayınları).
- EROĞUL, Cem (1999), *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı).
- EROĞUL, Cem (2000), *Anatüzeğe Giriş* (Ankara: İmaj Yayınları, 6. Baskı).
- İLAL, Ersan (1997), *İletişim, Yıgınsal İletişim Araçları ve Toplum* (İstanbul: Der Yayınları, 3. Baskı).
- KAYA, A. Raşit (1999), "İletişim, Siyaset, İktidar, Medya," ALEMDAR, Korkmaz (yayına hazırlayan), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul: Afa Yayınları): 43-56.

- NEBİLER, Halil (1995), *Medyanın Ekonomi Politiği* (İstanbul: Sarmal Yayınları).
- ÖKTEM, Niyazi (1996), "Medyada Tekelleşme," TGC, *Basın Kendini Sorguluyor*, (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları): 48-54.
- ÖZEK, Çetin (1999), *Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına* (İstanbul: Alfa Yayınları).
- RAMONET, Ignacio (2000), *Medyanın Zorbalığı* (İstanbul: Om Yayınları) (Çev., A. Derman)
- SAVCI, Bahri (1994), "Medya, Demokrasinin Aracıdır," AKSOY, Metin / KUŞÇUOĞLU, Cengiz / ÖZDEMİR, Veli / TARTANOĞLU Ali (yayına hazırlayanlar), *Uğur Mumcu'ya Armağan* (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları): 334-341.
- TANİLLİ, Server (1993), *Devlet ve Demokrasi* (İstanbul: Cem Yayınları, 7. Baskı).
- TOPUZ, Hıfzı (yayına hazırlayan) (1989), *Basında Tekelleşmeler* (İstanbul: TÜSEİLAD Yayını).
- TUNAYA, Tarık Zafer (1982), *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, Ekin Yayınları, 5. Baskı).
- YALÇIN, Hasan (1994), "Medya veya Tekellerin Büyülü Sopası" AKSOY, Metin / KUŞÇUOĞLU, Cengiz / ÖZDEMİR, Veli / TARTANOĞLU Ali (yayına hazırlayanlar), *Uğur Mumcu'ya Armağan* (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları): 357-362.